

С. Л. ЗВОРСЬКИЙ, Є. О. КАЛІН*

ВСЕБІЧНЕ ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРО БАТУМІ

Маргіев З. Батум во времена Османской империи. Краткий административный, статистический и исторический обзор г. Батуми и региона в составе Османской империи / Заур Маргиев. – Батуми : Алициони, 2008 – 782 с.: фото, 1 DVD-диск.

Розглядається історична доля столиці Аджарської Автономної Республіки у складі Грузії, головного порту Грузії – Батумі.

Ключові слова: Османська імперія; Батумі; Кавказ; порт.

Українсько-грузинські історичні, політичні, економічні, наукові, гуманітарні зв'язки мають давні корені і гідно витримали іспит часом і лихоліттями, яких було більш, ніж достатньо в історичній долі обох братніх народів. Одним із таких довготривалих випробувань була протидія християнського населення як на грузинських, так і південно-українських теренах експан-

сіоністським потугам з боку могутньої Османської імперії, яка свого часу відчутно вплинула на соціально-демографічний, економічний та культурний розвиток цих територій. Цей аспект вже ставав предметом розгляду в багатьох історичних дослідженнях та публікаціях, у тому числі монографічного характеру. Водночас тут ще залишається багато “білих плям”, спричинених, зокрема й тим, що багато архівних документів та інших історичних джерел османського походження залишаються для вітчизняних дослідників невідомими, у тому числі й через мовні бар'єри, незнання більшістю з них арабської та турецької мов. Тому цілком закономірним є підвищений інтерес істориків і краєзнав-

* Зворський Сергій Леонідович – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, завідувач сектору довідкового апарату та обліку фондів відділу архівознавства Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства.

Калін Євген Олексійович – науковий співробітник науково-інформаційного відділу Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства.

© Зворський С. Л., Калін Є. О., 2009

ців обох країн до публікацій, в яких досліджуються різні сторінки історичного буття сусідніх християнських і мусульманських народів через призму зіткнення далекоюсяжних геополітичних інтересів двох імперій – Османської і Російської.

У зв'язку з цим не можна не оминати увагою появу нового цікавого, вельми об'ємного (782 с. майже альбомного формату) й інформаційно насиченого видання, присвяченого історичній долі столиці Аджарської Автономної Республіки у складі Грузії і водночас головного порту Грузії – Батумі та навколишніх територій за часів їх перебування у складі Османської імперії. Цікаво, що автор книги – мешканець Батумі Заур Маргієв не є професійним істориком. За освітою він філолог, фахівець з російської мови і літератури. Працював журналістом, зняв кілька документальних фільмів з історії Батумі і Кавказу, відзначених дипломами на кінофестивалях, написав багато історичних статей, опублікованих у грузинській та зарубіжній пресі. Однак у рецензованому виданні йому вдалося продемонструвати далеко не аматорський підхід до висвітлення дуже складної і багатоаспектної теми.

Відомо, що у пострадянських країнах історико-краєзнавчі дослідження нині з багатьох причин перебувають на гребені суспільної уваги, виходять з друку багато видань з цієї тематики. Їх автори застосовують різні форми і шляхи збирання, опрацювання й оприлюднення історичної інформації та подачі історичних документів – від копіткого студіювання архівних фондів, археографічного підходу до джерел – до застосування методу “усної історії” й оприлюднення власних, не підкріплених документально візій. Підхід З. Маргієва до висвітлення давньої історії рідного міста можна охарактеризувати як поєднання різних методів документознавства, джерелознавства, архівознавства та археографії, а також професійно близької дослідникові фотодокументалістики, що у підсумку дало змогу йому створити вражаючу за своїм інформаційним потенціалом комплексну історичну працю. Список використаних автором джерел (152 позиції), можливо, видається досить скромним, як для великої за обсягом історичної праці, однак слід враховувати, що більшість з них є книжковими пам'ятками, оскільки видруковані незначними тиражами у містах Грузії в XIX та на початку XX ст. У пошуках необхідної інформації автор також опрацював низку фондів Центрального державного архіву Аджарії та відділу рукописів краєзнавчого музею Аджарії. Частина архівних документів опублікована З. Маргієвим уперше, тим самим він увів до наукового обігу кілька раніше невідомих історичних джерел.

Видання складається з п'яти частин. Перша з них містить відомості з адміністративного поділу та державних повинностей, що застосовувалися на теренах Османської імперії, витяги з адміністративного, військового, статистичного та економічного огляду Лазистанського

санджаку (у його складі якого за часів Порти перебував Батумі та навколишні території), що належать перу різних тогочасних учасників подій в регіоні, зокрема британському консулу в Трабзоні В. Джиффорду Пальгреву, підполковнику генерального штабу царської армії Г. Казбеку та ін.

У другій частині вміщено описи Батумі та сусідніх з ним територій, починаючи з XIV ст. і закінчуючи 1885 р., авторами яких є мандрівники та дослідники з різних країн – Михайло Панарет, Йосафат Барбаро, Амброджо Контаріні, Евлія Челебі, Вахушті Багратіоні, Д. Бакрадзе, А. Френкель, В. Жилинський.

Третя частина книги присвячена опису архітектури Батумі та його найбільш відомих і вцілілих культових, військових і цивільних споруд за часів перебування міста у складі Османської імперії. Ці історичні розвідки одноосібно написані З. Маргієвим, однак, як і в попередній частині, використано відомості з праць інших авторів, найпізніша з яких датована 1905 р. – Е. Челебі, Н. Левашова, Е. К. Ліозена.

У четвертій частині автор висвітлив обставини укладення Сан-Стефанського мирного договору у 1878 р., що став завершальним акордом III російсько-турецької війни і непростого переходу м. Батумі та навколишнього регіону під юрисдикцію Російської імперії. Вміщено також відомості про перелік і топоніміку вулиць старого Батумі по 1918 р. включно.

Заключна п'ята частина є найбільшою (2/3 загального обсягу книги) і складається з 44 (!) додатків. За своїм змістом вони є компіляцією різних історичних джерел – османських історичних хронік, етнографічних, мандрівних нарисів, газетних заміток, витягів з історичних монографій та творів багатьох авторів, зокрема турецьких, а також раніше неопублікованих архівних документів, що розкривають ті чи інші аспекти повсякденного життя, ремесел, побуту, звичаїв населення так званої Турецької Грузії. Серед них є й дуже цікаві та маловідомі, наприклад, з історії британської агентури на Кавказі у 1838–1857 рр., донесення про посольство князя К. Збаразького в Туреччину, заколот в Константинополі в описання резидента, про стан Оттоманської імперії та її війська, про обстріл Батумі німецьким крейсером “Гебен” невдовзі після початку Першої світової війни та ін. До архівних документів автор додає короткі історичні довідки, в яких роз'яснює і доповнює сутність описуваних подій і явищ. На с. 697–744 наведено термінологічний словник, завдяки якому можна з'ясувати тлумачення багатьох місцевих (переважно турецьких) лексем.

Книга щедро ілюстрована чорно-білими фотографіями і старими картами. Водночас ці ж ілюстрації (загалом 585 фото з супровідними написами і 43 карти), здебільшого у кольорі продубльовані на DVD-диску, який є додатком до книги, що для історичних видань загалом

є нетиповим явищем. Відмінний підбір ілюстративного ряду (багато знімків зроблені З. Маргієвим і опубліковані ним уперше) та старовинних карт, поряд із залученням невідомих раніше архівних документів є найбільш сильною частиною книги. Особливий інтерес викликають паралельні фотознімки різних об'єктів в Батумі та його околицях, зроблені зі столітнім часовим інтервалом. Серед кольорових ілюстрацій зустрічаємо й рідкісний в українській іконографії портрет нашої співвітчизниці, знаменитої Роксолани (Насті Лісовської, родом з Рогатина на Львівщині), дружини турецького султана Сулеймана II.

Можливо, на прискіпливий погляд професійних істориків, у книзі бракує глибини історичного аналізу фактографічного матеріалу, занадто багато компілятивних матеріалів, є додатки, що на мають прямого відношення до теми книги, зокрема про Абхазію, Дагестан, імама Шаміля та його багаторічний збройний спротив намаганням царату підкорити Кавказ. У цьому сенсі видання, справді, є вразливим для фахової критики. Однак автор, очевидно, й не ставив за мету написання праці монографічного рівня, про що свідчить і підзаголовок книги. Його мета – мовою історичних документів коротко і водночас максимально дохідливо охарактеризувати малодосліджені досі життя і побут мешканців Батумі та навколишнього багатонаціонального регіону, дати хроніку найважливіших воєнних та політичних подій, що суттєво вплинули на долю цього чорноморського міста. Тому й наведено відомості про особливості правління кількох турецьких султанів, основні закони і податки, системи грошового обігу в Османській імперії та сусідніх державах тощо. Ця книга цікава не тільки для пересічних шанувальників історичної літератури, а й для етнографів, нумізматів, орієнталістів, юристів, мовознавців, географів та ін.

Рецензовану книгу на пристойному поліграфічному рівні видруковано в столиці Туреччини – Анкарі. Можна лише висловити жаль, що, швидше за все, до України, до вітчизняних наукових книгозбірень через складнощі міжнародного наукового книгообміну потраплять лічені примірники цього вельми цікавого видання, яке може слугувати взірцем вдумливого і всебічного історико-краєзнавчого підходу до висвітлення історичного минулого Аджарії – одного з наймальовничіших, з багатющою історією регіонів нашої колишньої спільної Батьківщини.

Рассматривается историческая судьба столицы Аджарской Автономной Республики в составе Грузии, главного порта Грузии – Батуми.

Ключевые слова: Османская империя; Батуми; Кавказ; порт.

Consider the historical destiny of the capital Adzhar Autonomous Republic as a part of Georgia, the main port of Georgia – Batumi.

Keywords: Osman Empire; Batumi; Caucasus; port.